

Юридичні науки

УДК 341.244

Антонов Микита Валерійович

студент спеціальності «Міжнародне право»

Інституту міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Антонов Никита Валерьевич

студент специальности «Международное право»

Института международных отношений

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Antonov Mykyta

Student of the Specialty «International Law»

Institute of International Relations of

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Науковий керівник:

Поєдинок Ольга Романівна

кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права

Інститут міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

**ДОКОРИННА ЗМІНА ОБСТАВИН ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ
ПРИПИНЕННЯ АБО ЗУПИНЕННЯ ДІЇ МІЖНАРОДНОГО
ДОГОВОРУ
КОРЕННОЕ ИЗМЕНЕНИЕ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ КАК ОСНОВАНИЕ
ДЛЯ ПРЕКРАЩЕНИЯ ИЛИ ПРИОСТАНОВЛЕНИЯ ДЕЙСТВИЯ
МЕЖДУНАРОДНОГО ДОГОВОРА**

FUNDAMENTAL CHANGE OF CIRCUMSTANCES AS THE GROUND FOR THE TERMINATION OR SUSPENSION OF THE OPERATION OF AN INTERNATIONAL TREATY

Анотація. У статті автор розглядає докорінну зміну обставин як підставу для припинення або зупинення дії міжнародного договору за статтею 62 Віденської конвенції про право міжнародних договорів та міжнародним звичаєвим правом. Аналізується практика Міжнародного суду ООН та позиції найбільш кваліфікованих спеціалістів з міжнародного права різних націй щодо тлумачення застосування даної підстави.

Ключові слова: докорінна зміна обставин, *rebus sic stantibus*, припинення або зупинення дії міжнародного договору, Міжнародний суд ООН.

Аннотация. В данной статье автор рассматривает коренное изменение обстоятельств как основание для прекращения или приостановления действия международного договора согласно статье 62 Венской конвенции о праве международных договоров и международного обычного права. Анализируется практика Международного суда ООН и позиции наиболее квалифицированных специалистов по международному праву различных наций относительно толкования применения данного основания.

Ключевые слова: коренное изменение обстоятельств, *rebus sic stantibus*, прекращение или приостановление действия международного договора, Международный суд ООН.

Summary. In this article the author examines a fundamental change of circumstances as the ground for the termination or suspension of the operation of an international treaty in accordance with Article 62 of the Vienna Convention on the Law of Treaties and Customary International Law. The interpretation of the

application of the fundamental change of circumstances is analyzed in accordance with the practice of the International Court of Justice and the teachings of the most highly qualified publicists in international law of various nations.

Key words: *fundamental change of circumstances, rebus sic stantibus, termination or suspension of the operation of an international treaty, International Court of Justice.*

Постановка проблеми. Докорінна зміна обставин є однією з підстав у сучасному міжнародному праві на яку можна посилатися у випадку припинення або зупинення дії міжнародного договору. При цьому, існує проблема доведення даної підстави, оскільки від держави вимагається пройти тест на доведення одночасного існування декількох позитивних та негативних вимог, які стосуються спірної ситуації та поведінки самої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системний та комплексний аналіз докорінної зміни обставин як підстави для припинення або зупинення дії міжнародного договору отримав недостатню кількість уваги у працях українських правознавців. Разом з тим, окремі питання висвітлювали такі правознавці, як *О. В. Буткевич, Є. Є. Борисов, В. І. Любашенко* та інші.

Формування цілей статті. Ціллю статті є детальний аналіз тесту на доведення існування докорінної зміни обставин відповідно до сучасної практики *Міжнародного суду ООН* та позицій найбільш кваліфікованих спеціалістів з міжнародного права різних націй.

Викладення основного матеріалу. Докорінна зміна обставин як підстава для припинення або зупинення дії міжнародного договору бере свій початок від принципу римського права *rebus sic stantibus*, який означає,

що договір може не виконуватися, якщо відбулася докорінна зміна обставин [1, с. 1415].

У сучасному міжнародному праві докорінна зміна обставин знайшла своє закріплення на договірному та звичаєвому рівні. *Стаття 62 Віденської конвенції про право міжнародних договорів* передбачає, що за загальним правилом на докорінну зміну обставин «не можна посылатись» («*may not be invoked*») як на підставу для припинення або зупинення дії міжнародного договору. При цьому, у виключних випадках таке посилення можливе при дотриманні наступних двох позитивних вимог:

1) зміна обставин «була докорінною» («*was fundamental*») – для цього необхідно довести дві умови:

1.1) обставини, які існували при укладенні договору, повинні «становити істотну підставу» («*constitute an essential basis*») для надання згоди держави на обов'язковість для неї договору; і

1.2) «наслідок» («*effect*») зміни обставин «докорінно» («*was radical*») змінив обсяг зобов'язань, які все ще підлягають виконанню за договором; та

2) зміна обставин «не передбачалась» («*was not foreseen*») державами при укладенні договору [2].

Крім цього, існує дві негативні вимоги, які абсолютно забороняють посилення на докорінну зміну обставин:

1) якщо міжнародний договір «встановлює кордон» («*establishes a boundary*»); та

2) докорінна зміна обставин є результатом порушення державою, яка посиляється на таку зміну, зобов'язання за даним договором або іншого міжнародного зобов'язання по відношенню до будь-якої іншої держави-учасниці цього договору [2].

Як бачимо, фактично для існування докорінної зміни обставин як підстави для припинення або зупинення дії міжнародного договору, державі необхідно довести дві позитивні та дві негативні вимоги. Дві позитивні

вимоги – зміна обставин була докорінною та не передбачалась при укладенні міжнародного договору. *Дві негативні вимоги* – міжнародний договір не встановлює кордон, а докорінна зміна обставин не була спричинена діями тієї держави, яка на неї посилається [1, с. 1432]. Як зазначив *Міжнародний суд ООН* у справах *Fisheries Jurisdiction* [3, пар. 36] та *Gabčíkovo-Nagymaros Project* [4, пар. 104], ці ж самі вимоги щодо докорінної зміни обставин існують за *міжнародним звичаєвим правом*. Таким чином, докорінна зміна обставин за *міжнародним звичаєвим правом* ідентична змісту *статті 62 Віденської конвенції про право міжнародних договорів*.

Як зазначалося вище, *першою позитивною вимогою* для застосування докорінної зміни обставин є вимога про доведення того, що така зміна обставин саме була докорінною. Для цього держава має довести *дві кумулятивні умови*.

По-перше, обставини, які існували при укладенні договору, повинні становити *«істотну підставу»* (*«essential basis»*) для надання згоди держави на обов'язковість для неї договору. Як зазначав *Sir Gerald Fitzmaurice* – спеціальний доповідач з питань права міжнародних договорів – *«істотна підстава»* означає, що за відсутності цих обставин держави не уклали б договір або склали б його інакше [5, с. 63]. Більше того, згода повинна базуватися на *«фактичній та чіткій ситуації»* (*«factual and decisive situation»*), яка склалася на момент укладення договору [1, с. 1426].

По-друге, *«наслідок»* (*«effect»*) зміни обставин *«докорінно»* (*«radically»*) змінив обсяг зобов'язань, які все ще підлягають виконанню за договором. *Sir Humphrey Waldock* – інший спеціальний доповідач з питань права міжнародних договорів – зазначив, що зміна є *«докорінною»* (*«radical»*), коли вона збільшує зобов'язання держави до *«фактично відмінних»* (*«virtually different»*) від спочатку взятих за договором зобов'язань [6, с. 80]. Крім цього, від держави більше не можна *«розумно*

очікувати» («*reasonably expect*») виконання своїх зобов'язань за даним договором [7, с. 1164].

Друга позитивна вимога вважається дотриманою, якщо зміна обставин «*не передбачалась*» («*was not foreseen*») державами при укладенні договору. Як зазначає, *Sir Gerald Fitzmaurice*, зміна повинна бути такою, яку держави не могли б передбачити «*з розумною далекоглядністю*» («*with reasonable foresight*»). Наприклад, *Міжнародний суд ООН* справі *Gabčikovo-Nagymaros Project* вирішив, що нові зміни в екологічних знаннях є такими, які неможливо повністю не передбачити [4, пар. 104].

Першою негативною вимогою є те, що міжнародний договір не повинен «*встановлювати кордон*» («*establish a boundary*»). *Міжнародний суд ООН* у справі *Territorial Dispute* (територіальний спір) зазначив, що кордони, які були колись узгоджені державами, повинні залишатися дійсними через дію принципу стабільності кордонів [8, пар. 72]. *Malcolm Shaw* вважає, що при застосуванні даної вимоги треба робити розмежування між договорами які «*встановлюють*» («*establish*») нові кордони та «*визнають*» («*recognize*») вже існуючі кордони. Через це розмежування, на його думку, негативна вимога може не застосовуватися до договорів, які лише «*визнають*» існуючі кордони [1, с. 1421]. Крім цього, *Sir Humphrey Waldock* вважає, що потреба в стабільності не є необхідною вимогою морських кордонів, оскільки морські кордони можуть регулярно змінюватися відповідно до змін в географії узбережжя [9, с. 39].

Другою негативною вимогою є те, що докорінна зміна обставин не може бути результатом порушення державою, яка посилається на таку зміну, зобов'язання за даним договором або іншого міжнародного зобов'язання по відношенню до будь-якої іншої держави-учасниці цього договору. Ця вимога впливає з такого загального принципу права, як *принцип добросовісності* (*principle of good faith*) виконання державою своїх міжнародних зобов'язань [10, с. 777]. Крім цього, держава не може

посилатися на свої зобов'язання, що випливають з нового договору щоб отримати звільнення від своїх попередніх договірних зобов'язань щодо інших сторін [7, с. 1170-1171].

На практиці держави дуже рідко посилаються на докорінну зміну обставин, оскільки, як можна побачити вище, ця підстава для припинення або зупинення дії міжнародного договору є багатокomпонентною та вимагає від держав дотримання багатьох вимог. Прикладами практичного застосування докорінної зміни обставин є дві справи, які розглядалися Міжнародним судом ООН – *Fisheries Jurisdiction* та *Gabčíkovo-Nagymaros Project*.

Справа *Fisheries Jurisdiction* стосувалася спору між Федеративною Республікою Німеччина/Великобританією та Ісландією щодо запропонованого Ісландією продовження меж своєї виключної юрисдикції над рибним промислом з відстані 12 морських миль на відстань 50 морських миль. Міжнародний Суд ООН визнав, що в діях Ісландії не було порушень міжнародного права, але вона повинна провести переговори з Федеративною Республікою Німеччиною та Великобританією для вирішення їхніх непорозумінь. Докорінна зміна обставин у даній справі стосувалася обміну нотами (*Exchange of Notes*) між державами у 1961 році під час якого начебто були встановлені межі юрисдикції Ісландії над рибним промислом. Ісландія зазначала, що причиною зміни обставин була постійно зростаюча експлуатація рибних ресурсів у морях, що її оточують [3, пар. 35] та небезпека подальшої експлуатації через збільшення ловчої здатності риболовних флотів. Небезпека також полягала у винятковій залежності цієї держави від її риболовлі для існування її народу та економічного розвитку самої держави [3, пар. 37]. Таким чином, Ісландії наполягала, що обмін нотами більше не встановлював ніяких зобов'язань для Ісландії. У свою чергу, Федеративна Республіка Німеччина та Великобританія вважали, що докорінної зміни обставин не існувало,

оскільки вбачалося скорочення загальної кількості суден, які ловлять рибу у водах навколо *Ісландії*, а статистика показувала, що загальний річний вилов риби істотно не змінювався з моменту *обміну нотами* до моменту виникнення спору [3, пар. 39]. *Міжнародний суд ООН* не визнав наявності докорінної зміни обставин у даній справі, оскільки, на його думку, щонайменше не була виконана перша позитивна умова у частині необхідності саме «*докорінної зміни*» («*radical transformation*») обсягу зобов'язань, які все ще підлягають виконанню за *обміном нотами* [3, пар. 43].

Справа *Gabčíkovo-Nagymaros Project* була між *Угорщиною* і *Словаччиною* та стосувалася спору між ними щодо імплементації та припинення дії *Будапештського договору* про будівництво та експлуатацію *Системи загородження греблі Габчико-Надьмарош* і «*тимчасового рішення*» щодо будівництва греблі на випадок виникнення непорозумінь між державами. *Міжнародний суд ООН* прийшов до висновку, що обидві держави порушили *Будапештський договір*. *Угорщина* має відшкодувати *Словаччині* шкоду, заподіяну через припинення робіт на греблі, за які вона несла відповідальність. *Словаччина* повинна відшкодувати *Угорщині* шкоду, яку вона зазнала через введення в дію «*тимчасового рішення*». Докорінна зміна обставин була однією з підстав на які посилалась *Угорщина* щоб не нести відповідальність за порушення *Будапештського договору* через припинення нею робіт на греблі. *Угорщина* зазначала, що *Будапештський договір* було прийнято у *1977 році* як засіб соціалістичної інтеграції держав. При цьому, на момент виникнення спору змінилася політична ситуація, а держави вже мали ринкові економіки. *Угорщина* вважала, що договір є застарілим, не відповідає стандартам *кінця 1990-х років* та є катастрофічним для екології. *Словаччина*, зі свого боку, стверджувала, що зміни, визначені *Угорщиною*, не змінили докорінно характеру зобов'язань [4, пар. 95, 104]. *Міжнародний суд ООН* зазначив, що політична ситуація, яка існувала на

момент заключення договору, не пов'язана з об'єктом та цілями договору. Більше того, зміни в економічній ситуації або стану розвитку знань про навколишнє середовище також не пов'язані зі змістом договору. Нові зміни в екологічних знаннях є такими, які неможливо повністю не передбачити. Отже, *Угорщина* не могла посилається на докорінну зміну обставин, оскільки зміна «не була докорінною» («*was not radical*») та «була передбачуваною» («*was foreseen*») [4, пар. 104].

Висновки. Докорінна зміна обставин є однією з підстав для припинення або зупинення дії міжнародного договору за *статтею 62 Віденської конвенції про право міжнародних договорів та міжнародним звичаєвим правом*. Для застосування цієї підстави державі необхідно довести *дві позитивні та дві негативні кумулятивні вимоги*. *Дві позитивні вимоги* – зміна обставин була докорінною та не передбачалась при укладенні міжнародного договору. *Дві негативні вимоги* – міжнародний договір не встановлює кордон, а докорінна зміна обставин не була спричинена діями тієї держави, яка на неї посилається. З аналізу справ *Fisheries Jurisdiction* та *Gabčíkovo-Nagymaros Project*, які були вирішені *Міжнародним судом ООН*, можна зауважити, що поріг доказовості цієї підстави є дуже високим на практиці. У обох справах держави не зуміли довести хоча б одну з позитивних вимог, а негативні вимоги *Міжнародний суд ООН* навіть не аналізував. Тому, можна підсумувати, що на даний момент докорінна зміна обставин є погано розвиненою підставою для припинення або зупинення дії міжнародного договору у міжнародному праві та практиці міжнародних судових установ, а держави неохоче на неї посилаються через важкість доказування кожної вимоги.

Література

1. Малкольм Н. Шоу, Керолайн Фурнет, Стаття 62 ВКПМД. В: Олів'є Кортен, П'єр Кляйн (ред.) // Віденські конвенції про право міжнародних договорів: коментар (Оксфордські коментарі з міжнародного права), 1-е видання, Преса Оксфордського університету, Оксфорд. 2011.
2. Віденська конвенція про право міжнародних договорів: міжнародний договір від 23.05.1969. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201155/v1155.pdf> (дата звернення: 17.10.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (дата звернення: 17.10.2020).
3. Справа щодо юрисдикції над рибним промислом (Федеративна Республіка Німеччина/Великобританія проти Ісландії) // Рішення про юрисдикцію Міжнародного Суду ООН, I.C.J. Reports 1973, с. 3.
4. Справа щодо Проекту Габчіково-Надьмарош (Угорщина/Словаччина), Рішення, I.C.J. Reports 1997. С. 7.
5. Сер Джеральд Фітцморіс, Друга доповідь Спеціального доповідача з питань права міжнародних договорів. 1957. A/CN.4/107.
6. Сер Хамфрі Уолдок, Друга доповідь Спеціального доповідача з питань права міжнародних договорів. 1963. A/CN.4/156.
7. Олівер Дерр, Кірстен Шмаленбах (ред.), Віденська конвенція про право міжнародних договорів, коментар, 2-е видання, Спрінгер, 2012.
8. Справа, яка стосується територіального спору (Лівійська Арабська Джамахірія/Чад), Рішення, I.C.J. Reports. 1994. С. 6.
9. Сер Хамфрі Уолдок, П'ята доповідь Спеціального доповідача з питань права міжнародних договорів. 1966. A/CN.4/183.
10. Марк Е. Віллігер, Коментар до Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, Бріл. 2009.

References

1. Malcolm N. Shaw, Caroline Fournet, Article 62 of the VCLT. In: Olivier Corten, Pierre Klein (eds.) // *The Vienna Conventions on the Law of Treaties: A Commentary* (Oxford Commentaries on International Law), 1st Edition, Oxford University Press, Oxford. 2011.
2. Vienna Convention on the Law of Treaties: international treaty from 23.05.1969. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201155/v1155.pdf> (appeal date: 17.10.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (appeal date: 17.10.2020).
3. Fisheries Jurisdiction (Federal Republic of Germany/United Kingdom v. Iceland), Judgment on the Jurisdiction of the Court, I.C.J. Reports 1973, p. 3.
4. Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia), Judgment, I.C.J. Reports. 1997. P. 7.
5. Sir Gerald Fitzmaurice, Second Report of the Special Rapporteur on the Law of Treaties. 1957. A/CN.4/107.
6. Sir Humphrey Waldock, Second Report of the Special Rapporteur on the Law of Treaties. 1963. A/CN.4/156.
7. Oliver Dörr, Kirsten Schmalenbach (eds.), *Vienna Convention on the Law of Treaties, A Commentary*, 2nd Edition, Springer. 2012.
8. Territorial Dispute (Libyan Arab Jamahiriya/Chad), Judgment, I.C.J. Reports. 1994. P. 6.
9. Sir Humphrey Waldock, Fifth Report of the Special Rapporteur on the Law of Treaties. 1966. A/CN.4/183.
10. Mark E. Villiger, *Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties*, Brill. 2009.